

ZEVEN WEGWIJZERS

Ook verschenen van Tom Wright

De Bijbel voor iedereen – Nieuwe Testament – 19 delen

Eenvoudig christelijk

Verrast door hoop

Goed leven

Gewoon Jezus

Pleidooi voor de Psalmen

Hoe God koning werd

Goed nieuws!

De Bijbel en het gezag van God

Goede Vrijdag

Paulus – een biografie

Tom Wright

*Zeven
wegwijzers*

**GERECHTIGHEID, LIEFDE,
SPIRITUALITEIT, SCHOONHEID,
VRIJHEID, WAARHEID, MACHT**

wb Uitgeverij Van Wijnen - Franeker

© Nicholas Thomas Wright 2020

Oorspronkelijke uitgever HarperOne, San Francisco, Californië

Oorspronkelijke titel *Broken Signposts*

© 2021 Nederlandse vertaling: Uitgeverij Van Wijnen, Postbus 172,
8800 AD Franeker

www.uitgeverijvanwijnen.nl

Vertaling Dingeman van Wijnen

Omslagontwerp Peter Slager – Bureau Garage, Kampen

ISBN 978 90 5194 590 4

NUR 707

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd in welke vorm dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. *All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form whatsoever without previous written permission from the publisher.*

Inhoud

Woord vooraf | 6

Inleiding – De zeven wegwijzers | 11

1. Gerechtigheid | 19

Intermezzo – Over het lezen van Johannes | 34

2. Liefde | 37

Intermezzo – Gods verbondsliefde in de Schriftuurlijke verbeelding van Johannes | 56

3. Spiritualiteit | 61

Intermezzo – De messias in Johannes | 80

4. Schoonheid | 85

Intermezzo – Johannes en de Joodse feesten | 103

5. Vrijheid | 105

Intermezzo – Johannes lezen en luisteren naar Jezus | 119

6. Waarheid | 123

Intermezzo – Dus: wie is Jezus? | 139

7. Macht | 143

Besluit – Hoe herstellen we de wegwijzers? | 169

Register van Bijbelteksten | 172

Woord vooraf

Een aantal jaren geleden schreef ik een inleiding op het christelijk geloof met als titel *Eenvoudig christelijk* (Uitgeverij Van Wijnen Franeker, 2007). In dat boek nam ik vier grote thema's als uitgangspunt: gerechtigheid, spiritualiteit, relaties en schoonheid. Die vier thema's hadden zich steeds meer een plaats veroverd als ik nadacht over de boodschap van het christendom, en over wat het christelijk geloof te zeggen heeft over de kwesties die in de samenleving en in ieders persoonlijk leven aan de orde zijn.

Mijn werk in die tijd bracht mij regelmatig op plekken waar kerk en staat elkaar ontmoeten, en tegelijk stond ik als pastor en prediker voor de voortdurende uitdaging om met het echte evangelie iets te zeggen over het echte leven. In dat boek *Eenvoudig christelijk* beschreef ik de vier genoemde thema's als 'echo's van een stem': als we over die thema's nadenken is het net of we iemand horen roepen, van ergens om de hoek waar we hem niet kunnen zien. Ook al zeggen deze vier thema's op zichzelf niets over de waarheid van God of van het christelijk geloof (er zijn genoeg mensen die gerechtigheid, spiritualiteit, relaties en schoonheid waarderen en belangrijk vinden zonder dat het hen ertoe brengt om de God die zich in Jezus geopenbaard heeft te aanbidden), mijn stelling was niettemin dat wanneer we over het verhaal van het christelijk geloof nadenken met deze thema's in ons achterhoofd, er dan een duidelijke klik is die meer is dan toeval.

Sinds die tijd heb ik veel over dit alles nagedacht, en dat leidde ertoe dat ik nog drie onderwerpen die we ervaren als echo's van de stem aan de lijst heb toegevoegd: vrijheid, waarheid, en macht. Het lijkt mij, al verdient dat meer uitleg dan ik hier kan geven, dat deze thema's alle zeven nodig zijn als we willen werken aan een menselijk bestaan dat wijs en volwassen mag heten. En ik ben de zeven thema's

steeds meer gaan zien als niet alleen maar ‘thema’s’ of ‘kwesties’, maar als *wegwijzers*. Wegwijzers benoemen een werkelijkheid, en ze wijzen ons een richting. Net zo benoemen deze zeven wegwijzers werkelijkheden die alle menselijke culturen van waarde achten; en ze wijzen nog verder, naar de betekenis van het leven, de betekenis van de wereld. Ze geven ons aanwijzingen over hoe we de wereld zin kunnen geven – hoe we de wereld kunnen doorgronden én hoe we er als menselijke wezens in leven kunnen. Het feit dat deze zeven onderwerpen – gerechtigheid, spiritualiteit, relaties, schoonheid, vrijheid, waarheid, macht – ons raken en bezighouden en we ons het hoofd erover breken, dat feit op zich geeft al aan dat ze iets te zeggen hebben over de ‘zin’ van deze wereld en van ons bestaan.

Maar de thema’s op zichzelf vertellen ons misschien toch nog minder dan we wel graag zouden willen. Daarom heb ik ze in een onlangs geschreven boek (*History and Eschatology: Jesus and the Promise of Natural Theology*, 2019) ‘gebroken wegwijzers’ genoemd. Het punt is dat de zeven thema’s weliswaar lijken te functioneren als wegwijzers die ons helpen de wereld te begrijpen – het is niet voor niets dat ze voortdurend langskomen, in allerlei vermommingen, in opera’s, hoofdartikelen in kranten, en waar al niet – maar dat ze ons toch telkens weer teleurstellen. Juist die ‘gebrokenheid’ van de wegwijzers echter blijkt cruciaal om te doorgronden wat ze werkelijk betekenen.

Om dat te begrijpen moeten we nog een spreker voor de conversatie uitnodigen. In eerdere publicaties besprak ik de zeven wegwijzers vooral in verband met de christelijke boodschap in het algemeen. In dit boek wil ik iets heel anders doen, en het evangelie dat de apostel Johannes schreef verzoeken om het podium te betreden en ons meer over al die thema’s te vertellen. Ongetwijfeld zouden we daarvoor ook andere Bijbelboeken kunnen vragen, maar ik heb zomaar het gevoel, en dat wil dit boek verder onderzoeken, dat Johannes ons nieuwe en vaak onverwachte inzichten kan bieden, en ons kan laten zien hoe de zeven thema’s als wegwijzers, hoe gebroken ook, kunnen functioneren, en hoe ze ons ten slotte kunnen helpen om iets te begrijpen van de wereld om ons heen, waarin ze zo’n wezenlijke en tegelijk onbegrepen en omstreden rol spelen.

Ik ben, en niet voor het eerst, Mickey Maudlin van HarperOne erkentelijk voor zijn aanmoediging en redactionele ondersteuning, die ik bij dit boek ook van Jana Reiss ontving.

Ik draag het boek op aan mijn oude vriend en collega Carey C. Newman. Bijna dertig jaar lang hebben onze wegen elkaar gekruist, zowel in de wetenschap als persoonlijk. Zijn vriendschap, betrokkenheid, en enthousiasme voor irrigatieprojecten in de Schotse hooglanden waren mij tot troost in moeilijke tijden, en gaven me veel vreugde in betere. Hij zal vast en zeker het nodige aan te merken hebben op dit boek. Ik zie ernaar uit om nog vaak van onze verschillen van mening erover, en over tal van andere zaken, te genieten – net als van onze vele, en diepe, overeenstemmingen.

Tom Wright
Wycliffe Hall, Oxford
Driekoningen 2020

INLEIDING

De zeven wegwijzers

De Franse filosoof Jean-Paul Sartre heeft eens gezegd, op de vraag wat de hel is: de hel, dat zijn andere mensen. Omdat ik zelf een mens ben kan ik het daar onmogelijk mee eens zijn. Maar los daarvan, ik heb zelf een andere kandidaat. Voor mij is de hel de totaal onbegrijpelijke reeks instructies bij meubels die je zelf in elkaar moet zetten. Ziet u het voor u? Ik ga onhandig op mijn knieën zitten tussen de onderdelen die ik geprobeerd heb enigszins logisch om mij heen uit te spreiden. Ik pak het boekje er voor de zoveelste keer bij. Zijn dit wel de goeie onderdelen?

Niks past. Nou ja, dit zijn twee panelen van de kast die op de kartonnen doos staat afgebeeld, maar hoe maak ik ze aan elkaar vast? Hoe werken al die glimmende stukjes ijzer en hoe kan ik die nu ooit op hun plek krijgen zonder een derde arm om alles tegelijk vast te houden?

Het beroerde is dat ik weet dat het zou moeten werken. Ik heb het al vaak genoeg gedaan om alle emoties te herkennen. Het begint allemaal zo mooi: dit is precies de kast die we voor onze slaapkamer nodig hebben. We hoeven hem alleen nog maar even in elkaar te zetten. Maar na een halfuur sijpelt alle vertrouwen uit mij weg. Iedereen kan dit. Waarom ik dan niet? *Het moet allemaal kloppen, maar waarom snap ik het dan niet?* Op het moment dat ik dat onder ogen zie zakt de moed mij definitief in de schoenen. Ik snap niet hoe het kan dat iets dat aan elkaar behoort te passen toch niet past. Waarom het mij niet lukt die kast in elkaar te zetten. Waarom ik die kast niet 'begrijp', hem niet kan doorgronden. Het scheelt maar weinig of ik smijt het hele ding het raam uit.

En zo zijn we weer terug bij Jean-Paul Sartre, en bij de bedoeling van dit boek. Mensen ervaren de wereld waarin zij leven vaak als iets dat zin moet hebben. Ze willen die begrijpen. En er zijn de nodige aanwijzingen over wat voor soort betekenis dat dan zou moeten zijn. Maar in de praktijk werken die aanwijzingen helaas vaak niet zo.

Neem twee voor de hand liggende voorbeelden, die we allebei verderop nog weer tegen zullen komen. We weten allemaal hoe belangrijk recht en gerechtigheid zijn. Maar zelfs in het beste rechtssysteem worden fouten gemaakt. Onschuldige mensen worden veroordeeld, misdadigers weten onder hun straf uit te komen. Voor we het weten vertrouwen we geen rechter meer. Ander voorbeeld: relaties vinden we allemaal ontzettend belangrijk. En toch lukt het ons steeds weer, en zelfs zo vaak dat je er depressief van zou kunnen worden, om elkaar verkeerd te begrijpen en pijn te doen; om zelfs onze intiemste relaties zozeer te beschadigen dat het soms nooit meer goed komt. En dat is voor Sartre het moment om dan het hele pakket maar uit het raam te gooien. Voor hem is het allemaal niet meer dan een macabere grap.

De wereld belooft ons zo veel moois. Maar in werkelijkheid loopt het altijd anders, en als het soms toch een tijdje goed gaat, dan staat op de achtergrond altijd een duistere, akelige waarheid toe te kijken die we maar al te snel onder ogen zullen moeten zien, en die een dikke streep zet onder de sombere gedachten van Sartre. Een paar dappere filosofen durven de stelling aan dat, zelfs al zou de dood totale vernietiging betekenen, we niettemin zin kunnen geven aan ons bestaan. Voor veel anderen is dat toch niet meer dan fluiten in het donker.

Dus wat te zeggen van die wegwijzers, de dingen in deze wereld die, net als het plaatje op de verpakking van de kast in de slaapkamer, lijken aan te geven dat we betekenis kunnen geven aan deze wereld. In dubbel opzicht: dat we kunnen begrijpen wat het leven voor zin heeft (wat is de betekenis van alles?). Maar ook: dat we een creatieve bijdrage kunnen leveren (hoe geven we zin aan wat we op aarde doen?).

In dit boek benader ik deze vraag langs twee heel verschillende

wegen, die uiteindelijk wel bij elkaar uitkomen. Aan de ene kant onderzoek ik de genoemde zeven ‘gebroken wegwijzers’ die, net als de twee die ik zojuist al noemde, gerechtigheid en relaties, lijken te wijzen in de richting van een reële, blijvende betekenis, maar die ons als het erop aankomt zo vaak in de steek laten. De zeven wegwijzers worden naar mijn idee in zo ongeveer alle samenlevingen van vroeger en nu erkend. Hoe verschillend culturen ook zijn, mensen hebben altijd geweten dat dit de belangrijke dingen van het leven zijn, en ze hebben er tegelijk mee geworsteld dat ze ze toch steeds weer niet echt op een rijtje konden krijgen.

De grote filosofen schreven er in abstracte zin over. Plato’s *Republiek*, bijvoorbeeld, gaat over gerechtigheid, en zijn *Symposium* behandelt de liefde. De grote toneel- en romanschrijvers hebben het concreter gemaakt. En hun meer bescheiden collega’s hebben de details ingevuld. Zelfs de flauwste en onsmakelijkste soapseries draaien nog steeds om eerlijkheid, vriendschap, vrijheid en de rest. Het is duidelijk dat deze dingen centraal staan in onze wereld en van het grootste belang zijn in ons leven, maar dat ze ons tegelijk steeds weer voor raadsels plaatsen. Dus dat is mijn eerste weg: de zeven wegwijzers nauwkeurig bekijken, en onderzoeken wat we kunnen leren van hun ‘gebrokenheid’.

De tweede weg biedt een heel andere, frisse ingang door in een tekst te duiken die voor de volgelingen van Jezus van Nazaret al heel vroeg als van het grootste belang is gezien, als een verhaal dat leven geeft: het evangelie van Johannes. In dit boek wil ik laten zien dat hoe beter we de christelijke boodschap leren begrijpen, des te beter we zullen zien dat die inderdaad betekenis geeft aan onze wereld. Het is een boodschap die ons helpt de wereld zoals hij is te begrijpen. En hij geeft ons handvaten om zin te geven aan ons eigen leven. Maar het zou een heel karwei zijn om in dit boek de hele christelijke boodschap uiteen te zetten, en daarom heb ik ervoor gekozen mij te concentreren op deze ene tekst van de apostel Johannes. Die geeft volgens mij een zeer scherp en vaak verrassend zicht op de vragen die door alle mensen in alle samenlevingen als van het grootste belang zijn gezien.

Het evangelie volgens de apostel Johannes, het vierde evangelie

in het christelijke Nieuwe Testament, is door de eeuwen heen altijd zeer geliefd geweest. Mensen van grote wijsheid en diep geestelijk inzicht zijn er eindeloos door geïnspireerd. Grote geleerden hebben er steeds weer over nagedacht. Miljoenen preken zijn erover gehouden. De eerste zin, ‘In het begin was het Woord’, klinkt over heel de wereld door de ether uit duizenden kerken op de avond voor kerst. Het is een zin die we allemaal ervaren als op zichzelf heel eenvoudig, maar tegelijk eindeloos diepzinnig in zijn uitwerking.

Een aantal van de grote taferelen van Johannes – de geleerde Nikodemus die ’s nachts bij Jezus komt, Lazarus’ opwekking uit de dood, de ‘ongelovige Tomas’ die Jezus’ wonden aanraakt – zijn door grote meesters geschilderd en door grote componisten op muziek gezet en zo kregen ze een vaste plek in onze verbeelding. Maar niet veel mensen zullen zich tot dit evangelie, zo intens diepzinnig en vol van eigen schoonheid, wenden om zicht te krijgen op de zeven wegwijzers naar de zin van het bestaan. Ik geloof dat het tijd wordt om dat wel te doen.

Ik combineer dus mijn zoektocht naar de zin van het bestaan met de uitnodiging om met nieuwe ogen naar het Johannesevangelie te kijken. Daarbij kies ik bewust voor een ander gezichtspunt dan diegenen die van mening zijn dat het er in de boodschap van Jezus vooral om gaat een ontsnapping te bieden uit deze nare wereld. Veel vormen van christendom lijken het in feite met Sartre eens te zijn. Het leven is onaangenaam en zinloos, en het beste dat we kunnen doen is uitzien naar een betere wereld. Die noemen we dan meestal ‘de hemel’. Ik begrijp heel goed dat mensen in een wereld waarin wreedheid en corruptie vaak de norm zijn en waarin ziektes en natuurrampen hele gemeenschappen overspoelen, die kant op denken. En dat mensen die zulke bedreigingen dagelijks onder ogen moeten zien, de neiging hebben om tegen mij als comfortabele westerling te zeggen: ‘Man, je hebt geen flauw idee hoe zwaar dit is.’ Ik wil daar zeker niet aan voorbijgaan.

Maar al vanaf het allereerste begin is een belangrijk onderdeel van het christelijk geloof de overtuiging geweest dat de God die zich in Jezus geopenbaard heeft ook de Schepper van hemel en aarde is.

En dat hij beloofd heeft dat het goed zal komen. Om die reden is, zelfs in de donkerste ogenblikken (die ook aan comfortabele westerlingen niet voorbijgaan) de oplossing niet dat we aan de wereld ontsnappen, maar dat we, voor zover we kunnen, er zin aan geven, in de twee betekenissen die we eerder bespraken. Dat is waar het mij in dit boek om gaat.

Welnu, wat zijn de zeven wegwijzers, en hoe gaan we ermee aan de slag? Twee voor de hand liggende heb ik al genoemd: gerechtigheid (eerlijkheid, het gevoel dat dingen rechtgezet moeten worden) en relaties (met de focus op dat veel misbruikte woord 'liefde', maar met uitstralingen naar alle kanten). Zoals ik al aangaf, in mijn boek *Eenvoudig christelijk* noemde ik er nog twee meer: spiritualiteit en schoonheid. Daar wil ik er nu nog drie aan toevoegen – vrijheid, waarheid en macht. In totaal zijn het er dus zeven.

Deze woorden zelf zeggen op zich niet zoveel. Het zijn maar gebrekkige labels. Sterker nog, hoe meer we ons verdiepen in de werkelijkheid waar ze naar verwijzen, des te gebrekkiger de labels worden. Ze vertellen je ongeveer evenveel als een foto op een paspoort je vertelt over iemand van wie je houdt. Maar voor dit moment doen we het ermee. Elk van de zeven benoemt een van de grote vragen van het leven. Samengenomen vormen ze de basis voor zo ongeveer elk aspect van hoe we als mensen ons tot elkaar en tot de wereld waarin wij leven verhouden.

En elke keer staan we weer voor hetzelfde raadsel. Alle zeven worden breed gezien als begrippen waarmee we zin kunnen geven aan ons bestaan. De oude Romeinen geloofden dat hun rechtssysteem alles bijeen kon houden. Machiavelli stelde – en velen hebben zijn gedachten in praktijk gebracht – dat het pure macht is die we nodig hebben, zelfs als we moeten liegen en bedriegen om het te laten werken. Amerika laat zich voorstaan op zijn lange traditie van vrijheid. Enzovoort. We lijken allemaal wel te weten dat dit de dingen zijn die ons leven zin geven. Maar hoe maken we er één geheel van? (Het lijkt die zelfbouwkast wel.)

We kunnen natuurlijk proberen deze wegwijzers te negeren. Maar ze zullen steeds weer terugkomen. Soms besluipen ze ons van achte-

ren, juist op een moment dat we dachten dat we van ze af waren. Ze vormen de raadsels achter het nieuws in de krant, de uitdagingen die politici graag eens en voor altijd tot een oplossing zouden brengen – maar het lukt ze maar steeds niet. Ze zeuren aan ons hoofd bij het lezen van een goeie roman, stoten ons aan als we een goed gedicht lezen. Ze komen bijna altijd wel een keer langs in goede films. En anders brengt de dagelijkse stress van ons leven thuis en op het werk ze wel onder onze aandacht. Ze fascineren en frustreren. Filosofen zijn er dagelijks mee bezig, en hun grootste nachtmerrie is dat ze er geen oplossing voor vinden. Ze lijken werkelijk de sleutel te zijn die de deur naar de zin van het bestaan kan openen, die het antwoord kan geven op de vraag naar wat werkelijk mens-zijn is en hoe we als mensen tot bloei kunnen komen.

Elke filosofie, elke religie, elk politiek systeem, elke samenleving heeft daarom ook een mening over de zeven wegwijzers die ik voorstel. Ja elk kind, elke vrouw, elke man heeft er een mening over. Vaak onuitgesproken, als iets vanzelfsprekends. Totdat er iets helemaal misgaat. Dan zijn ze ineens weer helemaal terug, in de vorm van levensvragen, levenspuzzels, levensworstelingen. Als je ze probeert te negeren komen ze spoedig wraak nemen. Werkelijk menswaardig leven – een werkelijk *wijs* menselijk leven – leert de wegwijzers te herkennen, hoe moeilijk ze vaak ook te begrijpen zijn, en met hun betekenis te worstelen, intelligent, en met gevoeligheid voor al die andere mensen die hetzelfde proberen op hun eigen manier. Misschien functioneren deze zeven wel een beetje als van die veiligheidssystemen waar je alleen maar binnen kunt komen als zeven verschillende mensen met hun sleutel aanwezig zijn.

De wegwijzers zijn echter niet alleen maar raadselachtig, ze zijn, zoals ik zal uitleggen, ook ‘gebroken’. We waren eens als gezin op vakantie in een afgelegen streek en we probeerden onze weg te vinden langs kleine achterafweggetjes – tot we erachter kwamen dat, toevallig of expres, op een aantal kruispunten de wegwijzers omgedraaid waren, waardoor we telkens verkeerd reden. Zo gaat het ook met alle zeven ‘wegwijzers’ op mijn lijstje. Sommige lijken zelfs precies tegengestelde kanten op te wijzen. Als we relaties benadrukken, dan

kan dat sommige mensen het gevoel geven dat hun vrijheid beknot wordt, en omgekeerd. Dat dilemma ligt ten grondslag aan tal van familieproblemen en ook aan allerlei gevaarlijke politieke kwesties. Een ander voorbeeld: christenen (en andere gelovigen) zijn er vaak van beschuldigd dat ze zo bezig zijn met geestelijke dingen en spiritualiteit, dat ze het doen van gerechtigheid helemaal vergeten zijn. Christenen zelf hebben die beschuldiging juist omgedraaid, vooral in de richting van atheïstische dictators. En als het over waarheid en macht gaat hebben we het vaak over de noodzaak om tegenover machthebbers de waarheid te spreken; terwijl de machtigen van deze wereld juist vaak als eerste de waarheid onderdrukken.

Dat roept de vraag op: zijn deze wegwijzers niet allemaal een grote illusie? Zijn ze wellicht niet meer dan een vage echo van wat onze voorouders nodig hadden in hun strijd om voedsel en een partner, bij hun vechten en vluchten? Als dat zo is, hebben ze dan in feite geen enkele reële betekenis – is het toch weer allemaal een misselijke grap? Dan kun je tenslotte maar beter uit het leven halen wat erin zit, en de rest aan de duivel overlaten.

Maar wacht even. Wat doet de duivel daar ineens. ‘O, dat is gewoon een uitdrukking,’ zullen mensen zeggen. Misschien. Maar misschien ook niet. Dat we allemaal beseft hebben van die zeven wegwijzers, en dat we ze als leidraad voor ons leven willen nemen, maar dat dat toch steeds weer niet lukt, zou dat er ook op kunnen wijzen dat er toch echt iets grondig mis is met deze wereld, dat het grote verhaal ergens een fatale wending heeft genomen, dat er iets of iemand is die ons actief probeert te verhinderen om bij het wezen van de dingen en bij de zin van het bestaan te komen? Zou het zo kunnen zijn dat het ons nooit zal lukken de hele zaak echt te doorgronden? Volgens sommigen is dat inderdaad zo. Maar ook die kwestie zal, net als de wegwijzers zelf, een mysterie blijven.

Hoe dan ook, we hoeven werkelijk niet zo heel erg thuis te zijn in het echte leven, of in de literatuur en cultuur van samenlevingen overal in de wereld en in de geschiedenis, om te zien dat deze zeven wegwijzers universele betekenis hebben. We proberen allemaal wegwijs te worden in deze wereld. En de wegwijzers mogen dan ‘ge-

broken' wegwijzers zijn, die ons vooruithelpen maar dan ook weer gefrustreerd achterlaten, we weten dat ze van cruciaal belang zijn.

Als deze wegwijzers ons dan, hoe indirect misschien ook, een richting aanreiken om betekenis te geven aan ons bestaan in deze wereld, geven ze dan ook aanwijzingen voor de mogelijkheid dat er een Schepper is, een God die de wereld gemaakt heeft en die er nog steeds hart voor heeft? Voor veel mensen is dat zo. Zij geloven dat ons diepgewortelde besef van gerechtigheid, vrijheid en al die andere eigenschappen sterke aanwijzingen zijn voor het feit dat wij mensen ervoor gemaakt zijn om in ons hele wezen iets van het karakter van onze Schepper te weerspiegelen. Maar deze gedachte is in de laatste paar eeuwen zo onder vuur komen te liggen dat we die niet zomaar kunnen aanvaarden. De 'gebrokenheid' van de wegwijzers is steeds weer gezien als een bewijs dat je die conclusie niet kunt trekken.

In mijn boek *History and Eschatology* heb ik betoogd dat wanneer we het volledige plaatje in beeld krijgen, met Jezus van Nazaret in het middelpunt, dat we dan de wegwijzers kunnen redden. Ze wezen per slot van rekening dan toch maar in de juiste richting, ook al konden ze ons vanwege hun gebrokenheid niet echt brengen waar we zijn moesten. In dit boek kies ik een andere benadering. Door goed te kijken naar een van de vroegste christelijke verhalen over Jezus, wil ik de gedachte naar voren brengen dat we die wegwijzers inderdaad kunnen gebruiken om betekenis te geven aan deze wereld. Dat ze ons een nieuw besef kunnen geven van hoe de wereld in elkaar zit, én ons kunnen helpen de zin aan ons leven te geven die de Schepper voor zijn schepping op het oog heeft.

HOOFDSTUK 1

Gerechtigheid

We zaten te eten met vrienden. Hij was een collega van me, maar omdat hij aan de andere kant van de wereld woont zien we elkaar niet zo vaak. We zagen ernaar uit om eens lekker over van alles bij te praten – wie waar mee bezig was, de nieuwste theorie over de apostel Paulus, wie de nieuwe hoogleraar zou moeten worden aan die-en-die universiteit, en zo meer. Maar door de tafelschikking liep het anders. Mijn collega kwam naast mijn vrouw te zitten. Haar belangstelling voor de wetenschappelijke bestudering van de Bijbel is ongeveer even groot als die van mij voor de biologie van aardwormen.

Ze kenden elkaar niet heel erg goed. Maar hij vroeg haar al gauw wat ze op dit moment aan het lezen was. Ik zag haar van mijn kant van de tafel blij opkijken. Ze noemde de naam van een detectiveschrijver, en toen nog een. Ja, die kende hij! Binnen de kortste keren vroegen ze elkaars mening over van alles en nog wat, en voor ze het wisten hadden ze elkaars e-mailadressen genoteerd.

Wat is dat toch met detectives? Volgens sommige grappenmakers is het logisch dat mijn vrouw ervan houdt. Omdat ze getrouwd was met een bisschop had ze altijd goed zicht op de duistere kanten van het leven. Kan zijn. Maar ik geloof toch dat er meer is.

De clou van detectives – en ik beseft dat dit geen hoogdravende wetenschap is, maar het helpt me om te begrijpen wat hier aan de hand is – is, dat er aan het eind *recht gedaan wordt*. De puzzel is opgelost.

We weten wie de moord heeft gepleegd en normaal gesproken wordt de moordenaar opgepakt en veroordeeld. We halen allemaal opgelucht adem. Ik heb zelf niet veel met de bloederige taferelen die eraan te pas komen, maar ik snap helemaal het tevreden gevoel als alles uiteindelijk netjes is opgelost en het recht zijn loop heeft gekregen.

Het is een universeel verlangen. We weten allemaal hoe scheef dingen soms zijn: in de wereld, in mijn land en jouw land, in mijn buurt en jouw buurt, in mijn familie en misschien ook wel in die van jou. Als we een A4'tje voor onze neus kregen met de vraag om een lijstje te maken van mensen die ons iets aangedaan hadden, dan zouden de meesten van ons daar weinig moeite mee hebben. En als we eerlijk zijn dan kunnen we ook een ander lijstje maken: van mensen die *wij* iets hebben aangedaan. En bijna al die dingen blijven onopgelost. Ze blijven schrijnen, als littekens.

Zo ontstaan oorlogen. Oude grieven, dingen die nooit zijn rechtgezet. De geschiedenis van de twintigste eeuw, vooral in Europa, is een lang verhaal van vermeend onrecht dat door blijft etteren totdat een land of volk zegt: nu moet er iets gebeuren. De tragiek is dat dat 'iets' vervolgens weer meer onrecht teweegbrengt, met alle gevolgen van dien. De 'wet van de onbedoelde gevolgen' gaat meespelen en de wereld moet nu zien een antwoord te vinden op de vraag welke van die 'gevolgen' alsnog rechtgezet moeten worden, en welke we kunnen laten zitten. Als we naar het Midden-Oosten kijken dan hoeven we maar een paar namen van landen te laten vallen – Libanon, Syrië, Irak, Egypte, om nog maar te zwijgen van Israël en Palestina – en we zien meteen een lijst van ondervonden onrecht van hier tot Tokio, of beter gezegd, van Tripoli tot Bagdad (en terug).

Als dat op wereldschaal al zo gaat (en dan heb ik het nog niet eens gehad over de beide Korea's, of China en Taiwan, of het lot van de oorspronkelijke bewoners van Amerika en Australië), dan zeker ook in ons persoonlijk leven – thuis, en op school, en overal. Veel volwassenen kunnen je nog precies de naam vertellen van degene die hen systematisch pestte, of van die leraar die hen het leven zuur maakte, toen ze een jaar of tien waren, of misschien nog wel jonger. In heel wat families zijn er broers en zussen of ouders en kinderen die elkaar

niet meer spreken, om iets wat zich jaren geleden heeft voorgedaan.

Het instinct voor gerechtigheid zit dus heel diep. Je hoeft geen afgestudeerd ethicus te zijn om dat te beseffen. Het is een universeel gevoel: *dit klopt niet – en het moet rechtgezet worden.*

We weten het allemaal. Maar we weten ook hoe moeilijk dat ‘rechtzetten’ is. De onderwijzeres kan de ruzie op het schoolplein misschien oplossen, maar misschien ook niet. Ouders kunnen hun van elkaar vervreemde kinderen misschien weer aan de praat krijgen, maar misschien ook niet. Diplomaten en bemiddelaars krijgen de strijdende partijen misschien nog net met elkaar om de tafel, maar meer dan eens levert het niets op. In een aantal landen zijn projecten opgezet om verzoening en genoegdoening tot stand te brengen. Nieuw-Zeeland is een mooi voorbeeld. Daar werd creatief gebruik gemaakt van onderdelen uit de traditionele Maori-cultuur, en dat leverde bemoedigende resultaten op. Maar veel landen hebben nog altijd ‘rechtssystemen’ die als je goed kijkt weinig met recht van doen hebben, en die zelfs nauwelijks een systeem te noemen zijn.

Dat is dus het probleem. We weten allemaal hoe belangrijk gerechtigheid is, maar we vinden het tegelijk ontzaglijk moeilijk en soms zelfs onmogelijk om gerechtigheid tot stand te brengen. Met andere woorden: we zien hoe *gerechtigheid* een duidelijke wegwijzer is naar iets wat fundamenteel is voor ons leven. En tegelijk merken we dat het een *gebroken* wegwijzer is omdat, hoe hard we ook ons best doen, we het ideaal steeds niet bereiken, maar integendeel vaak juist meer onrecht teweegbrengen. Hoe verklaren we die tegenstelling, die de oorzaak vormt van zoveel problemen in ons leven?

Een rechtvaardige God

Degenen die het Johannesevangelie kennen beschouwen het vermoedelijk als een boek dat over Gods liefde gaat, een uitnodiging tot een intieme relatie met de Vader, vol beloften van geestelijke vernieuwing. En dat is het allemaal ook, zoals we zullen zien. Maar in het hart van het evangelie vinden we een boodschap die gaat over een wereld die tot verantwoording wordt geroepen:

Dit is het oordeel: het licht kwam in de wereld en de mensen hielden meer van de duisternis dan van het licht, want hun daden waren slecht. Wie kwaad doet, haat het licht; hij schuwt het licht omdat anders zijn daden bekend worden. Maar wie oprecht handelt zoekt het licht op, zodat zichtbaar wordt dat God werkzaam is in alles wat hij doet. (3,19-21)

Terwijl veel mensen de beroemde woorden uit Johannes 3,16 kennen, over dat God 'de wereld zo lief had' dat Hij zijn zoon stuurde om die te redden, beseffen ze vaak niet dat bijna meteen daarna deze krachtige uitspraak over gerechtigheid staat. Gods licht zal de kwade daden van het duister ontmaskeren. Gerechtigheid is een uitdrukking van Gods liefde.

De Vader zelf velst over niemand een oordeel, maar hij heeft het oordeel geheel aan de Zoon toevertrouwd. Dan zal iedereen de Zoon eer betuigen zoals men de Vader eert. Wie de Zoon niet eert, eert ook de Vader niet die hem gezonden heeft. Waarachtig, ik verzeker u: wie luistert naar wat ik zeg en hem gelooft die mij gezonden heeft, heeft eeuwig leven; over hem wordt geen oordeel uitgesproken, hij is van de dood overgegaan naar het leven. Ik verzeker u: er komt een tijd, en het is nu al zover, dat de doden de stem van Gods Zoon zullen horen en dat wie hem horen, zullen leven. Zoals de Vader leven heeft in zichzelf, zo heeft ook de Zoon leven in zichzelf; dat heeft de Vader hem gegeven. En omdat hij de Mensenzoon is, heeft hij hem ook gezag gegeven om het oordeel te vellen. (5,22-27)

Het evangelie van Johannes laat ons dus een God zien die een groot hart voor gerechtigheid heeft. Dit is een fundamenteel punt. In ons mensen huist een sterk verlangen naar gerechtigheid, maar in God zelf is dat verlangen compleet en volmaakt. Een belangrijk deel van de hoop die het christelijk geloof te bieden heeft is de wetenschap dat God niet zal toestaan dat het onrecht het laatste woord heeft. Dat is een centraal punt in het goede nieuws van het evangelie.

Het is dan ook van het grootste belang om te beseffen dat *het Johannesevangelie een verhaal is over hoe de hele wereld uiteindelijk rechtgezet zal worden*. Het is echt een boek over recht. Het vertelt het verhaal over God de Schepper die vol gedrevenheid de dingen oplost en in orde maakt. En het vertelt ons wat Hij heeft gedaan om dat voor elkaar te krijgen. Dit grotere verhaal moeten we bij het lezen van Johannes in ons achterhoofd houden, anders begrijpen we niets van de woorden over liefde en troost waar we (volkomen terecht) in dit Bijbelboek zo naar uitzien.

Dit alles moeten we goed in ons achterhoofd houden als we ons gaan bezighouden met twee duistere realiteiten in Johannes' evangelieverhaal: het feit dat Jezus zelf ten prooi lijkt te vallen aan groot onrecht; en de macht van de Tegenstander om in deze wereld onrecht te veroorzaken en onrecht van anderen te verergeren.

Jezus in de beklaagdenbank

Gods beloften van recht en gerechtigheid komen regelmatig onder vuur te liggen. Sterker nog, hoe verder we in het evangelieverhaal komen, des te duidelijker het wordt dat Jezus zelf in zekere zin terechtstaat – en dat dat voor ons goed nieuws is. Sommigen van ons hebben in dit leven te maken met gevoelens van boosheid over onrecht dat ons is aangedaan. We zijn van iets beschuldigd dat we niet gedaan hebben. Of we zijn lichamelijk of geestelijk mishandeld. Een van de meest bevrijdende dingen in de christelijke boodschap is dat Jezus zelf dat ook heeft meegemaakt. Misschien lijkt dat op het eerste gezicht helemaal niet zo hoopvol. Maar het helpt ons wel om te beseffen dat God aan de kant van het slachtoffer staat – vooral als we zien wat er daarna gebeurt.

Al vanaf het begin van het Johannesevangelie nemen de beschuldigingen en dreigementen tegen Jezus gestaag toe, met name na zijn genezing van een lamme man op de sabbat (5,18; 7,1). Daar staan getuigenissen vóór Jezus tegenover, onder anderen van Johannes de Doper, en van de Vader zelf (5,31-38). De zaak komt tot een climax in de hoofdstukken 7, 8 en 9. Jezus' tegenstanders sluiten hem meer en meer in.

Ze zeggen dat hij door een boze geest bezeten is (7,20) en dat hij een misleider is, dat wil zeggen iemand tegen wie Mozes al waarschuwde in het boek Deuteronomium, mensen die anderen op het verkeerde pad brengen (7,12). En juist onder deze omstandigheden benadrukt Jezus weer dat een eerlijk oordeel cruciaal is, en dat God dat oordeel vel:

Ga in uw oordeel niet op de schijn af, maar laat uw oordeel rechtvaardig zijn. (7,24)

U oordeelt met menselijke maatstaven, maar ik oordeel over niemand. En wanneer ik toch een oordeel vel, is mijn oordeel betrouwbaar, omdat ik niet alleen ben, maar samen met de Vader die mij gezonden heeft. (8,15-16)

Hoofdstuk 8 is eens te meer interessant, omdat het begint met het intrigerende verhaal over een specifieke ‘beschuldiging’, de poging tot steniging van een overspelige vrouw (8,1-11). Een van de vele aspecten van dit verhaal – waaronder het bijzondere tafereel van Jezus die op zijn hurken gaat zitten en met zijn vinger in het zand schrijft – is met name ook de vraag wat in deze situatie recht is.

De mensenmassa mist ieder gevoel voor de hachelijke situatie van de vrouw en misbruikt haar om niet zozeer haarzelf als wel Jezus veroordeeld te krijgen. Gaat hij zich aan de wet van Mozes houden of niet? Maar in een dramatische voorafschaduwning van het verdere verloop van het evangeliieverhaal draait Jezus de rollen helemaal om. ‘Wie van jullie zonder zonde is,’ zegt hij, ‘laat die als eerste een steen naar haar werpen.’ (8,7) Met andere woorden: *hij* beschuldigt nu *hen* – zowel van zonde als van hypocrisie. En ze weten het zelf. Ze sluipen ervandoor, te beginnen met de oudste. En de vraag hangt in de lucht: ‘Waar zijn ze? Heeft niemand u veroordeeld?’ (8,10) Nee, niemand. En ook Jezus veroordeelt haar niet.

Maar de vraag komt als een boemerang terug in het volgende tweegesprek. Als ze Jezus niet op de ene manier kunnen veroordelen proberen ze het op een andere, ook al hebben ze geen enkel bewijs tegen hem:

Ook al getuig ik over mezelf, toch is mijn getuigenis betrouwbaar, omdat ik weet waar ik vandaan gekomen ben en waar ik naartoe ga. Maar u weet niet waar ik vandaan kom of waar ik naartoe ga. U oordeelt met menselijke maatstaven, maar ik oordeel over niemand.

Natuurlijk, denkt de lezer, net als in het verhaal dat we net gehoord hebben. Maar dan gaat Jezus verder:

En wanneer ik toch een oordeel vel, is mijn oordeel betrouwbaar, omdat ik niet alleen ben, maar samen met de Vader die mij gezonden heeft. (8,14-16)

De vraag die Jezus aan de mensen stelde over de vrouw keert nu met verdubbelde kracht terug als een uitdaging: wie durft *hem* van zonde te beschuldigen? (8,46) Maar ze blijven erbij: hij moet wel bezeten zijn (8,48, 52). Inmiddels zien we waar dit heen gaat. Johannes brengt de vraag naar gerechtigheid, naar het uiteindelijke oordeel, naar een ander niveau. De uitdrukking ‘de duivel’ in vers 44 verwijst naar het Hebreeuwse woord *ha-satan*, dat ‘de beschuldiger’ betekent. En de ironie van dit middengedeelte van Johannes’ boek is dat de massa’s die Jezus beschuldigen – inclusief de beschuldiging dat hij door de duivel bezeten is – zelf aan het ‘beschuldigen’ zijn. Het maakt het allemaal des te complexer, en pas aan het eind van het evangelie zal dat definitief worden opgelost.

Wat in dit stadium duidelijk is, is dat het in dit verhaal echt gaat over de kwestie van gerechtigheid, het verlangen van alle mensen dat alles ten slotte zal worden rechtgezet. Maar hoe dan? Jezus legt nog eens een keer uit dat hij dáárvoor is gekomen: om de dingen op orde te brengen en om duidelijk te maken hoe de dingen in elkaar zitten:

Ik ben in de wereld gekomen om het oordeel te vellen. Dan zullen zij die niet zien, zien en zij die zien, zullen blind worden. (9,39)

Maar wat betekent dat? En hoe gaat Jezus dat doen? Betekent ‘gerechtigheid’ niet dat uiteindelijk iederéén het zal zien, ook als het

ze in het geheel niet bevalt? En vooral, hoe zal de geestelijke strijd – want dat het dat is wordt nu steeds meer duidelijk – worden beslist?

Die vragen hebben allemaal met elkaar te maken. En voor een deel luidt het antwoord: wacht maar af. Zowel in de zin dat het drama zich zal ontplooiën in de berechting en executie van Jezus zelf, maar ook in de bredere zin dat die gebeurtenissen rondom Jezus een nieuwe wereld tot stand zullen brengen, een nieuwe manier van zijn, en uiteindelijk een geheel nieuwe schepping.

Maar voordat we zover zijn moeten we eerst ons nog verder verdiepen in de duistere kant van het verhaal.

De tegenstander

In het licht van alles wat al gezegd is hoeven we ons er niet over te verbazen wanneer uiteindelijk, in hoofdstuk 12, de werkelijke ‘tegenstander’ geïdentificeerd wordt. In een passage die nog vaker langs zal komen wijst Jezus ‘de heerser van deze wereld’ aan als de schuldige, de duistere macht die achter alle kwaad en dood zit die Gods goede schepping heeft beschadigd en bedorven. Ja, er zal recht worden gedaan, maar niet op basis van bijkomstige oorzaken. Als het Johannesevangelie een detective was dan was dit het moment waarop we een beslissende aanwijzing krijgen wie de dader is en hoe de vork in de steel zit. Deze scene functioneert als de dramatische ontknoping in een toneelstuk, waarbij het licht ineens aangaat en we de schurk achter op het podium zien staan, het mes in de aanslag.

Jezus, die beseft dat het moment daar is, schakelt over op een heel ander thema. De duistere macht zelf moet verslagen worden, wil het goed komen met deze wereld:

Nu wordt het oordeel over deze wereld geveld, nu zal de heerser van deze wereld uitgebannen worden. En wanneer ik van de aarde omhooggeheven word, zal ik iedereen naar mij toe halen. (12,31-32)

Eindelijk zien we hoe de rechtszaak er werkelijk voorstaat. Hoe er uiteindelijk recht zal worden gedaan. Geen wonder dat wij men-

sen het niet voor elkaar krijgen: er zijn grotere en meer schimmige krachten in het spel. Met andere woorden, het gaat hier niet maar om menselijke gerechtigheid. En zelfs niet om het op orde brengen van de schepping, al is het dat zeker ook. Het gaat om een duistere macht, een macht zonder echte naam omdat het de macht van de antischepping is. Het is de ‘heerser van deze wereld’. Wat is er aan de hand? Hoe past het allemaal in elkaar?

De mens heeft zich gewend tot de afgoden en is die gaan vereren. Maar de afgoden hebben de zaak overgenomen. En de duistere macht, de ‘beschuldiger’, de schimmige figuur die ons de dood brengt, staat achter al het onrecht en kwaad in de wereld. Johannes vertelt ons dat het verhaal van Jezus – Jezus in de beklagdenbank, met getuigen die klaarstaan om tegen hem te getuigen – het verhaal is over hoe het oordeel, het moment waarop de duistere macht ontmaskerd en veroordeeld wordt, zelf helemaal verdraaid wordt: in het verhaal van Johannes wordt *Jezus zelf* ‘ontmaskerd’ als de boosdoener en vervolgens gekruisigd. En op de een of andere manier, zegt Johannes, zal de Schepper zó de duistere macht overwinnen. Jezus neemt zelf het oordeel van God over het kwaad op zich.

Vervolgens waarschuwt Jezus zijn volgelingen dat ‘de heerser van deze wereld onderweg is’ (14,30). In eerste instantie lijkt hij Rome te bedoelen. Hij staat uiteindelijk op het punt om voor Pontius Pilatus te verschijnen. Maar Pilatus is niet meer dan een spreekbuis voor de bovennatuurlijke macht die leeft van onrecht, die gedijt bij onrecht, die de belichaming is van het onrecht, ook al claimt hij (net als Rome) dat hij de wereld ‘gerechtigheid’ brengt. Het is deze strijd die Johannes ons laat zien. En als we terugkijken snappen we nu ook al die eerdere aanwijzingen in het verhaal. Welke gerechtigheid gaat het winnen?

Johannes maakt een begin met zijn antwoord op die vraag in een soort samenvatting van de eerste helft van zijn boek, het hele publieke optreden van Jezus tot op dit moment. Er zal inderdaad recht gedaan worden. De onderliggende bedoeling van Jezus, het redden van de wereld, heeft als onvermijdelijke consequentie het oordeel over alles wat de wereld juist vernietigt:

Als iemand mijn woorden hoort maar ze niet bewaart, zal ik niet over hem oordelen. Ik ben immers niet gekomen om over de wereld te oordelen, maar om de wereld te redden. Wie mij afwijst en mijn woorden niet aanneemt heeft al een rechter: alles wat ik gezegd heb zal op de laatste dag over hem oordelen. Ik heb niet namens mezelf gesproken, maar de Vader die mij gezonden heeft, heeft me opgedragen wat ik moest zeggen en hoe ik moest spreken. Ik weet dat zijn opdracht eeuwig leven betekent. Alles wat ik zeg, zeg ik zoals de Vader het mij verteld heeft. (12,47-50)

Veel lezers van Johannes' evangelie slaan, denk ik, zulke passages het liefst maar over. Zulke dingen horen we niet graag. We zijn op zoek naar troost en vrede en hoop – niet naar duistere uitspraken over 'oordeel' en zo'n vreemde taakverdeling tussen de Vader en de Zoon. Toch is dit soort uitspraken niet schaars bij Johannes, en ze staan er niet toevallig. Hier gaat het hem juist om. Als we er maar iets van konden zien hoe het allemaal met elkaar te maken heeft, dan zouden we beseffen dat deze uitspraken wel degelijk gaan over troost, vrede en hoop. Want die krijg je pas als het kwaad zelf definitief is veroordeeld. Maar het laat tegelijk overduidelijk zien welke donkere weg nog moet worden gegaan om die doelen te bereiken.

Schepping en nieuwe schepping

Het probleem bij het lezen van een boek als Johannes is, om het nog maar eens te zeggen, dat het niet lijkt te voldoen aan onze verwachtingen. We denken dat het zal gaan over verlossing, over het geestelijke leven, over de liefde van God, niet over het oordeel. Maar in elk wetenschappelijk of historisch onderzoek zijn juist die dingen die niet helemaal passen een aanwijzing dat we nog eens goed moeten kijken. We moeten onze oorspronkelijke verwachtingen herzien op grond van wat de tekst zelf daadwerkelijk zegt.

Het evangelie van Johannes staat namelijk helemaal in het teken van *schepping* en *nieuwe schepping*. Het vertelt heel bewust en zorgvuldig het verhaal van God de Schepper die een goede wereld

schept, die met verdriet in zijn hart ziet hoe die wereld aan kwaad en, inderdaad, aan onrecht ten onder gaat, en die besluit die wereld te redden. Haar weer op orde te brengen. Alles recht te zetten. Recht te *doen*.

Dat is waar het hele evangelie in feite op uitloopt. Het Johannesevangelie is te verdelen in twee heel verschillende onderdelen: hoofdstuk 1-12 en hoofdstuk 13-20, met het laatste hoofdstuk, 21, als een afzonderlijke afsluiting die (zo lijkt het) later aan het boek is toegevoegd. En alles in het verhaal wijst erop dat Johannes het inderdaad te doen is om de nieuwe schepping, die de oude op orde brengt en die vanuit het hart van de oude schepping als nieuwe schepping opbloeit.

Johannes' proloog (1,1-18), die begint met die majestueuze, overbekende inleidende woorden ('In het begin was het Woord'), grijpt terug op Genesis en Exodus, en ook op de Psalmen en Jesaja. Het woord van God, dat de schepping tot leven spreekt, komt bij ons wonen (1,14), komt in ons midden 'tabernakelen' (het Griekse woord dat hier met 'wonen' vertaald is, *eskēnōsen*, betekent letterlijk 'zijn tent opzetten', 'een kamp opslaan'), net als de glorieuze goddelijke Aanwezigheid in de woestijn zijn intrek nam in de Tabernakel (Exodus 40). Johannes benadrukt dat de mens Jezus daadwerkelijk de levende openbaring van de ene God is. Hij kondigt aan dat de 'komende eeuw' in het heden verschijnt (de uitdrukking 'het eeuwige leven' die daar vaak voor wordt gebruikt zou in onze tijd de verkeerde indruk geven). Jezus komt dus de anti-scheppingsmachten verslaan die de wereld tot nog toe hebben beheerst. En het signaal dat hij daarin is geslaagd komt als de nieuwe schepping in zijn eigen lichaam feestelijk wordt ingehaald bij zijn opstanding uit de dood. Dat is het verhaal dat Johannes vertelt.

En zo staat het evangelie van Johannes ook in een lange en eerbiedwaardige Joodse traditie die weigert om aan kwaad en onrecht het laatste woord te geven. Nergens zie je de oude Joodse schrijvers hun handen in wanhoop ten hemel heffen en zeggen: 'Nou goed, dan moeten we dat hele idee van gerechtigheid maar vergeten.' Ze worstelen voort, al tasten ze vaak in het duister, en blijven erop vertrouwen dat de Schepper wel zoveel van zijn schepping houdt dat hij alles

alsnog recht zal komen zetten. En Johannes, zoals alle vroege volgelingen van Jezus, is ervan overtuigd dat het verhaal van Jezus *precies dat verhaal* is, het verhaal van de vervulling van die aloude goddelijke bedoeling. Van de geboorte van een van gerechtigheid vervulde wereld door de gebeurtenissen in Jezus' leven heen. Eindelijk komt er zicht op dat alles in orde gaat komen.

Dat is een van de redenen waarom Johannes zijn evangelie met zo'n duidelijke verwijzing naar Genesis 1 begint: 'In het begin...' De eerste hoofdstukken van Genesis zijn een geliefd jachtterrein geworden voor mensen in de moderne wereld die de aanvallen van het rationalisme ('Niemand gelooft toch nog al die dingen over een God die ingrijpt op aarde') te lijf willen gaan met 'de feiten' over 'de schepping', en die daarmee net zo rationalistisch te werk gaan als hun tegenstanders: 'In mijn Bijbel staat dat God het zó heeft gedaan...' Zo'n aanpak gaat vaak precies voorbij aan het punt dat iedereen in het oude Israel, en net zo goed in het oude Rome of Griekenland of Egypte of Babel, meteen in het oog zou springen. In de oudheid waren er meer dan genoeg theorieën over het ontstaan van de wereld. Maar volgens het verhaal van Genesis, en het gaat daarmee lijnrecht in tegen al die andere ideeën, is het punt dat de wereld *zeer goed gemaakt is, door een zeer goede God*.

Moeilijk te geloven? Wel, lees dan even door. Als het volk Israël in het boek Genesis zijn eigen grote verhaal gaat vertellen (de lange, ingewikkelde geschiedenis van Abraham en zijn nageslacht), dan zetten ze een nog groter verhaal voorop. Het verhaal van een goede God die een goede wereld maakt. En door dat te doen raakt het verhaal van het volk helemaal verweven met het verhaal van die goede God, van zijn goede maar nu helaas bedorven schepping, en van zijn volstrekte en onstuitbare intentie om het weer goed te maken. Eigenlijk een beetje zoals in een detective.

De rechtbrengers

Maar hoe zal dat dan allemaal in zijn werk gaan? Daar is Jezus heel duidelijk over. Een van de mooie dingen die het christelijke idee van

gerechtigheid onderscheidt van andere is dat wij erbij ingeschakeld worden: *wijzelf* zijn onderdeel van Gods oplossing. Als Jezus gedaan heeft wat hij doen moet, stuurt hij zijn volgelingen zijn Geest. Door ons getuigenis komt er een nieuw soort gerechtigheid tot stand:

Wanneer hij komt zal hij de wereld duidelijk maken wat zonde, gerechtigheid en oordeel is: zonde – dat ze niet in mij geloven, gerechtigheid – dat ik naar de Vader ga en jullie me niet meer zien, oordeel – dat de heerser over deze wereld is veroordeeld. (16,8-11)

Deze verbijsterende visie laat zien welke taak Jezus voor zijn volgelingen op het oog heeft: *het bewijs leveren dat de wereld fout zit*. Hoe kunnen we dat doen? Door hem te volgen. Door voor de wereld te zijn wat hij voor Israël was. ‘Zoals de Vader mij heeft uitgezonden,’ zegt hij na zijn opstanding, ‘zo zend ik jullie uit.’ (20,21) Zijn volk wordt de wereld ingestuurd als *rechtbrengers*, om de machten die de wereld kapotmaken te confronteren met het nieuws dat er een ander soort gerechtigheid is, en dat die gerechtigheid de overwinning al behaald heeft.

Johannes’ verslag van die overwinning is natuurlijk het verhaal van Jezus’ ‘rechtszaak’ voor Pilatus, uitvoerig beschreven in de hoofdstukken 18 en 19. Het woord ‘recht’ komt in dat verhaal niet voor, net zomin als het woord ‘bewijs’, maar het is duidelijk dat het daar in het hele evangelieverhaal om draait. Wat wel aan de orde komt zijn drie grote thema’s, waarvan we er twee verderop apart zullen behandelen: koninkrijk, waarheid en macht. Vanaf het moment dat de vraag naar gerechtigheid op tafel ligt zijn dit de thema’s. Wie heeft het voor het zeggen? Wat is de waarheid? En wie heeft de macht om die af te dwingen?

Pilatus lijkt alle troeven in handen te hebben. En aan de ene kant heeft hij dat ook. Zelfs Jezus erkent dat, in een adembenemende erkenning dat het werkelijk de bedoeling van de Schepper is om de wereld door menselijke gezagsdragers te regeren – waar hij dan wel de essentiële kanttekening aan toevoegt dat ze voor hun daden verantwoording zullen moeten afleggen (19,11). De ironieën waar het evangelie vol mee zit stapelen zich verder op als de hogepriesters tegen Pilatus zeggen: ‘Wij hebben geen andere koning dan de keizer!’

(19,15), terwijl Jezus vervolgens het spottende bord ‘Koning van de Joden’ boven zijn hoofd krijgt.

Het punt is hier dat we in de kruisiging van Jezus de wereld te zien krijgen zoals we die kennen – *de wereld waarin we allemaal snakken naar recht, maar we vinden het niet*. De wereld waar het onrecht wint, waar de pestkoppen en machthebbers kunnen doen wat ze willen zonder dat iemand ze een strobreed in de weg legt. De wereld waarin wij leven. De wereld waar het vleesgeworden Woord binnenkwam – om een gerechtigheid af te kondigen en te belichamen van een geheel andere orde, een ‘herstellende’ gerechtigheid (dat zal verderop duidelijk worden). Een gerechtigheid die de werkelijke bron van het kwaad, de duistere macht die achter het verraad van Judas zit, en achter het complot van de hogepriesters en het cynisme van de Romeinse gouverneur, eerst identificeert, vervolgens de ruimte geeft om toe te slaan, om hem dan definitief te verslaan en zijn macht te ontnemen.

Opstandingsgerechtigheid

Dit alles staat of valt natuurlijk met de opstanding. Door het hele evangelieverhaal heen zie je verwijzingen naar een diepere gerechtigheid dan we ons ooit hadden kunnen voorstellen, en in hoofdstuk 20 onthult Johannes die eindelijk. Gerechtigheid gaat over het *herstel van de schepping*, over het rechtzetten van alles wat scheef is. Maar nu zien we dat het nog veel verdergaat. Het gaat over de schepping *die eindelijk de nieuwe plaats inneemt die vanaf het begin de bedoeling was*.

De opstanding brengt ons niet terug naar de Hof van Eden – al hoor je in het verhaal van de ontmoeting van Jezus met Maria Magdalena in de tuin er wel vage echo’s van. Hij geleidt ons naar een geheel nieuwe wereld, een wereld waar geen dood meer zal zijn. Een wereld waar een nieuw soort gerechtigheid triomfeert over al die oude vormen die ons, zoals we allemaal weten, keer op keer in de steek hebben gelaten. Een wereld waarin zij die Jezus volgen door de Geest de taak én de kracht krijgen om mensen van de nieuwe schepping te worden, rechtbrengers, hoopgevers in een wereld waarin het onrecht nog aan de macht is.

Die nieuwe schepping komt tot stand, in Johannes' evangelie, door de aanwezigheid van Jezus, maar vooral door zijn dood, als hij wordt 'omhooggeheven'. Dat woord, dat we tegenkomen in Johannes 12,32, en eerder ook al in 3,14 als 'hoog verheven', is een doelbewuste echo van Jesaja 52,13, waar de 'dienaar' 'groots' zal zijn, 'hoog verheven in aanzien' – en wel, zoals de volgende verzen laten zien, door slachtoffer te worden van een wrede en onrechtvaardige dood. Johannes, een meester van de ironie en een kenner-door-en-door van de Schriften van Israël, verbindt zo nadrukkelijk de kruisiging met de openbaring van Gods glorie.

En zoals steeds in de Bijbel ziet Johannes de overwinning van God op de machten van de duisternis tot stand komen door concrete politieke macht en geweld heen. In het verlengde van Jesaja 52,13-53,12 ziet hij de dood van Jezus als het ogenblik en de manier waarop die macht verslagen wordt, zodat de opstanding, het begin van de nieuwe schepping, een nieuw soort macht in de wereld kan ontketenen. Het evangelie eindigt – vooral in het 'extra hoofdstuk' (21) – met een soort blik naar buiten, een kijkje in de toekomst. Dit is niet het eind van het verhaal, zegt Johannes. Het is een keerpunt in een veel groter verhaal. En wij, de lezers, worden opgeroepen het te geloven en zelf het verhaal binnen te stappen.

De Jezus van Johannes ondergaat het ultieme onrecht, en daarmee verklaart hij dat de zucht naar gerechtigheid die alle mensen voelen – ook al geven we er nog zo vaak een draai aan in ons eigen voordeel – steeds een wegwijzer was, hoe gehavend en gebroken ook, naar het karakter van God. Met de opstanding is de wegwijzer zelf eindelijk hersteld en op orde gebracht. De opgestane Jezus heeft alle onrecht aan zijn zegekar gebonden en nu stuurt hij zijn volgelingen op pad om aan de slag te gaan in zijn nieuwe wereld. Gerechtigheid – herstellende, genezende, levengevende gerechtigheid – staat in die arbeid centraal.

INTERMEZZO

Over het lezen van Johannes

Het evangelie van Johannes is uniek. Niet alleen als christelijke literatuur, maar te midden van alle wereldliteratuur. Hoe kunnen we het het beste benaderen?

Bekijk het eens voor een moment als een maaltijd. Het evangelie van Johannes bevat alles wat je nodig hebt voor een eersteklas gezonde en lekkere maaltijd. Wie er de tijd voor heeft (en die hebben we allemaal, als we maar echt willen) zou er regelmatig voor moeten gaan zitten, als aan een uitgebreid vijfgangendiner-met-wijn, om het van voor tot achter door te lezen. Dat kost je ruwweg een paar uur. Neem die tijd om ervan te genieten, om een gevoel te krijgen voor de totale flow ervan, naast de plotseling opkomende geuren, de grote voedingswaarde en de culinaire genoegens. Je vindt altijd weer nieuwe dingen: meer diepgang, meer nuances, meer veelbelovende vergezichten.

Tegelijk is Johannes, tussen zulke complete lezingen door, ook een geweldig boek om, als ik het zo mag zeggen, uit te snacken. Ik ben niet zo van het willekeurig openslaan van de Bijbel om te zien wat je dan vindt, al levert dat soms opmerkelijke resultaten op. Maar binnen het geheel van de Bijbel (het enige andere voorbeeld dat ik kan bedenken is het boek van de Psalmen) kun je dat bij Johannes zeker ook met vrucht doen, zij het dat het je meteen doet beseffen welke maaltijd er al weer voor je klaarstaat als je er weer eens tijd en gelegenheid voor hebt.

Een oppervlakkige blik in het Nieuwe Testament is genoeg om te laten zien dat Johannes' evangelie heel anders is dan de andere drie, Matteüs, Marcus en Lucas. Deze drie evangelisten volgen een soort

vast patroon in hun beschrijving van Jezus' publieke optreden en zijn aankomst in Jeruzalem een paar dagen voor zijn dood. Bij Johannes reist hij in die hele periode voortdurend heen en weer tussen Galilea en Jeruzalem. Matteüs en Lucas hebben gedetailleerde verhalen over Jezus' geboorte; Johannes heeft er, net als Marcus, niet een. Een aantal van de meest geliefde passages in de andere evangeliën (de Bergrede, de Barmhartige Samaritaan) komen in Johannes niet voor; sommige van Johannes' opmerkelijkste momenten (water dat in wijn verandert, het gesprek met Nikodemus, en meer) heeft hij alleen. Johannes' Jezus spreekt in lange, soms ietwat onsamenhangende verhandelingen, heel anders dan de korte, kernachtige uitspraken die we elders meestal vinden, en ook nogal afwijkend in stijl en inhoud van de een of twee langere toespraken (zoals de eerdergenoemde Bergrede) die we met name in Matteüs vinden.

Generaties geleerden hebben zich het hoofd gebroken over de relatie tussen de vier evangeliën, zo die er al is. Vroeger dacht men dat Johannes van later datum moest zijn, omdat hij een scherper beeld lijkt te geven van wie Jezus is (het 'Woord' dat 'vlees werd', met andere woorden iemand die aan de Ene God van Israël gelijk is, en tegelijk ook een aardse mens). Maar de laatste tijd heeft onderzoek uitgewezen dat de andere drie evangeliën het daarin met Johannes volkomen eens zijn, net als op allerlei andere punten, ook al zeggen ze het anders. In feite zijn we nog geen stap verder richting een antwoord op de vraag of Johannes zich geheel baseerde op de andere drie, of dat hij, weliswaar bekend met een of meer van hun evangeliëverhalen, besloot het verhaal helemaal op zijn eigen manier te vertellen.

Net zomin weten we met enige zekerheid wanneer de evangeliën zijn geschreven. Ze zouden zomaar allemaal uit de jaren zestig (of zelfs eerder) kunnen zijn, maar ze kunnen net zo goed enkele tientallen jaren jonger zijn. Sommigen plaatsen Johannes nog steeds in de jaren negentig, al vind ik dat wel heel extreem.

Maar of ze nu 'vroeg' zijn of 'laat' heeft niet zo veel te maken met hun betrouwbaarheid, al denken mensen dat gauw. In een cultuur van mondelinge overlevering worden herinneringen aan opmerkelijke voorvallen, zeker als die van heel bijzondere aard zijn, steeds

maar weer doorverteld. Mensen vergeten ze niet. Het pad van de wijsheid is om er met een open geest en een open hart naar te luisteren. Geef ze alle vier de gelegenheid om erdoor geraakt te worden als we ze lezen. Of dat nu in zijn geheel is, of in kleine stukjes.

HOOFDSTUK 2

Liefde

Kunnen ‘recht’ en ‘gerechtigheid’ soms koud en zelfs wat dreigend overkomen, ‘liefde’ klinkt altijd warm en welkom.

Natuurlijk kan zoals gezegd niemand zonder gerechtigheid. We weten allemaal hoe hard de wereld die nodig heeft. De dingen moeten rechtgezet worden, en wat voelt het goed als dat gebeurt. Maar recht is per definitie onpersoonlijk. Denk maar aan het standbeeld van Vrouwe Justitia met een weegschaal in haar hand. Ze is geblinddoekt, zodat ze niet kan zien wie er voor haar staat. Zo kan ze een zaak geheel en al op zijn eigen merites beoordelen. We willen recht – maar we willen liever toch niet voor altijd in een wereld van blinddoeken leven. We willen liefde die ons ziet.

Het is al vaak gezegd dat het Nederlands (net als het Engels en tal van andere talen) voor liefde maar één woord heeft, terwijl de Grieken er minstens vier hadden. Zo konden ze eenvoudig onderscheid maken tussen erotische liefde, genegenheid voor een bepaalde plaats of een onderwerp waar je van houdt, menselijke vriendschap, en de gulle, zichzelf wegschenkende liefde waarvoor de vroege christenen een bestaand en meer algemeen woord oppikten, *agapē*, om het een nieuwe, glanzende betekenis te geven. Mensen die het Engels of het Nederlands gebruiken spreken er vaak hun spijt over uit dat ze het met maar één woord moeten doen. Ik heb dat ook wel gedaan. Maar er is toch wel iets goeds te zeggen over dat ene allesomvattende woord ‘liefde’.

Bij het woord ‘liefde’, in welke nadere betekenis ook, draait het immers om *relatie*. Het gaat erom dat we uit onszelf getrokken worden naar iets of iemand anders, op welke manier dan ook en met welke kortere- of langere-termijndoelen dan ook. Het gaat om de ontdekking dat ‘ik’ pas echt helemaal ‘mezelf’ kan zijn als ik met iets *in relatie* sta – of dat nu een relatie is met een berg, of een paard, of een zonsondergang; een kind, of een geliefde, of een huis; een patiënt in een ziekenhuis, of een collega, of een buurman. ‘Liefde’ is een begrip dat met één grote armzwaai alles omvat waardoor ik voel, tot in mijn diepste vezels, dat ik een onderdeel wil zijn van iets dat groter is dan ikzelf, iets dat me een gevoel van thuiskomen geeft, iets waarbij ik warmte, veiligheid, betekenis, vreugde ervaar – en soms een zucht van verlichting áls ik het ervaar. En dat is ook goed. Beter iets met een brede armzwaai verwelkomen, hoe vaag en onbestemd misschien ook, dan helemaal vergeten dat het bestaat.

Een deel van het probleem van de moderne westerse wereld is namelijk dat we in veel opzichten daadwerkelijk vergeten *zijn* dat het bestaat, zij het zeker niet in alle opzichten. In hedendaagse romans vinden we veel fijngevoelige verkenningen van de dynamiek van de onderlinge menselijke liefde, natuurlijk met betrekking tot seks en huwelijk, maar ook binnen families, dorpen, bedrijven, scholen, en grotere verbanden. Al die relaties worden consequent onderzocht, uit elkaar gehaald en vervolgens weer in elkaar gezet. Toneelstukken en gedichten doen het ook. Een tijdje geleden bladerde ik door een dichtbundel, op zoek naar een passende regel, en het viel me op hoeveel poëzie voortkomt uit de raadsels en dilemma’s van de liefde. Ik kom daar nog op terug.

Mijn punt is echter dat we, op een ander niveau, met elkaar lijken te leven, gezamenlijk en individueel, alsof liefde er niet toe doet en niet meer is dan een tijdverdrijf in plaats van de centrale drijfveer van alles. Het is het onderwerp van een welbekende moderne mythe. Het verhaal van Faust is bekend geworden van verschillende schrijvers, met name de Duitse dichter Goethe en de romanschrijver Thomas Mann. Het verhaal gaat over een pact dat Faust sluit met de duivel. Hij krijgt ongelimiteerde macht, prestige en fortuin – alles

wat hij maar wil – maar als het allemaal voorbij is krijgt de duivel zijn ziel. En intussen geldt de voorwaarde *dat hij niet mag liefhebben*. Het is een commentaar op onze eigen tijd.

Op zijn minst voor een deel is dit er de oorzaak van dat liefde op een andere en vaak destructieve manier terugslaat. ‘De liefde voor zijn land’ (waarvan Vondel al zei dat die ieder is aangeboren) verbastert tot een afschuwelijk soort verafgoding van de natie, met zinloos geweld als gevolg. De liefde voor een hobby of vaardigheid kan de vorm aannemen van een allesverslindende obsessie. Een hevige verliefdheid, ook wanneer een of beide partijen al een belofte voor het leven heeft afgelegd, rechtvaardigt volgens velen het breken van die beloften en het ruïneren van gezinnen. Het gevolg van al die dingen, en dat is nog veel ernstiger ook al zie je het vaak nog niet direct, is een langzame erosie van moraal en beoordelingsvermogen. We hebben de liefde losgemaakt van veel aspecten van het leven, maar door de achterdeur komt diezelfde liefde des te krachtiger weer binnen, op allerlei onguere manieren.

We weten dat we relaties nodig hebben op alle niveaus om mens te kunnen zijn. De huidige ontwortelde samenleving, waarin mensen elke paar jaar een nieuwe baan met vaak ook een nieuwe woonplaats krijgen (ik spreek uit eigen levenslange ervaring), brengt ons gevoelens van verlies en de constante uitdaging om steeds weer van de grond af aan relaties op te bouwen. Af en toe hoor je van mensen die zonder veel werkelijk menselijk contact lijken te kunnen. In extreme gevallen zien we dat als een ziekte. Dat in toenemende mate elektronische apparaten zoals smartphones in de plaats komen van echt onderling contact wordt inmiddels in brede kring gezien als een persoonlijk en sociaal probleem, al lijkt niemand te weten wat we eraan moeten doen.

Al deze dingen voelen we volgens mij tot in onze botten. Het gevoel dat dingen niet kloppen. We zijn allemaal op zoek naar wat we ‘ware liefde’ noemen, en dan niet maar in de betekenis van die zo vaak triviale romantische liefde van de flodderromannetjes, maar als iets dat stevig is, blijvend, betrouwbaar en levengevend. Daarom genieten mensen ook in deze cynische wereld nog altijd zo van mooie trouwerijen. Ze zijn als een vlag van hoop in een wereld van onuitgekomen dromen. Ze zijn een vingerwijzing naar iets veel en veel gro-

ters. Er zit een belangrijke paradox in: de grote liefde die *deze twee* speciale individuen bij elkaar heeft gebracht voor een zo uitdagende en veeleisende verbintenis gaat uiteindelijk niet maar over henzelf. Hij gaat over ons allemaal. Over deze hele wereld. Over (zoals Johannes zou zeggen) God en de wereld. Over Jezus.

We komen daar zo meteen op terug. Maar nu eerst nog eens de uitdaging én het probleem van het begrip liefde. Het is niet anders dan we zagen bij gerechtigheid. We weten allemaal hoe belangrijk het is. Niet belangrijk zoals een lekkere stoel belangrijk is of een comfortabel paar schoenen, maar belangrijk als fris drinkwater en schone lucht na jaren van vervuiling. Dat weten we – en toch vinden we het tegelijk zo moeilijk. We doen mensen van wie we echt houden pijn. Onze emoties gaan met ons op de loop en brengen ons op plaatsen waar we helemaal niet wezen willen. Dingen worden zomaar tot een obsessie. We klemmen ons vast aan wat we los moesten laten en wat we stevig vast hadden moeten houden keren we de rug toe. En zelfs als het ons lukt om onze ‘liefdes’ – onze vriendschappen, onze verlangens, onze voorkeuren, onze liefhebberijen – in een gezonde balans te krijgen en te houden, dan nog zal die balans vroeg of laat wreed worden verstoord. We staan aan een graf, of mensen staan aan dat van ons. Zoals de somberste van alle Psalmen het zegt – en wat kijken de Psalmen de rauwe werkelijkheid toch altijd recht in de ogen – ‘Mijn enige metgezel is de duisternis.’ (Psalm 88,19)

Maar zelfs te midden van al onze gebrokenheid op het gebied van relaties zien we een glimp van hoop. Hoop dat diepe, blijvende, ware liefde echt bestaat. En dat het er ook voor ons is. Hier gaat het over in het christelijk geloof. En het evangelie van Johannes is er een van de meest diepzinnige uitdrukkingen van. We zien in zijn angstwekkende verhaal over Jezus hoe ver de Schepper-God wil gaan en welke offers hij bereid is te brengen om zijn liefde te laten zien. En daarachter vermoeden we een nog opmerkelijkere mogelijkheid: dat ook voor God zelf in een belangrijk opzicht ‘relatie’ onderdeel uitmaakt van zijn wezen en bestaan – dat liefde niet maar iets is wat God *doet*, maar de kern uitmaakt van wat hij *is*.